

УДК 504.03:396

Карпенко Катерина,*доктор філософських наук, професор кафедри філософії Харківського національного медичного університету, м. Харків*

ГЕНДЕРНІ ДИЛЕМИ СУЧАСНОГО ТИПУ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

У статті розглянуто гендерні особливості сучасного типу раціональності. Зазначено, що необхідно відновити жіночність у мисленні, яке оцінює сьогоденний стан й формує політику. Переоцінка гендерної складової сучасної раціональності може звільнити жінку як жінку, а не як сурогат чоловіка, що тільки посилює маскулінізовану технократію.

Ключові слова: *гендерна дилема, раціональність, феміністська критика, сексизм, маскулінізована технократія.*

Karpenko K. Gender Dilemmas of the contemporary type of Rationality

In article the gender features of modern type of rationality are considered. It is marked, that it is necessary to pick up the thread of femininity in thought which estimates today's state and forms a policy. The overvaluation of gender component of modern rationality can free a woman as woman, and not as the substitute of man, which only strengthens of technocratic masculinity.

Keywords: *gender dilemma, rationality, feminist critics, sexism, and technocratic masculinity.*

Осмилення відповідальних зв'язків людини з іншими особами актуалізує проблему ідентифікації аргументативних можливостей. На цю особливість буття людини в світі звертає увагу сучасна комунікативна філософія. Роблячи своїм об'єктом дію, що передбачає ситуацію розуміння, інтерпретації, діалогу взагалі, вона відкриває для своїх осмишень й узагальнень також і гендерну проблематику.

Жоден окремо взятий учасник комунікації не в змозі контролювати протікання процесів спілкування. Вільними особи стають лише завдяки визнанню їх автономності іншими особами. Ця процедура скріплює їх зв'язки й ґрунтується на потребі в раціонально-

му обґрунтуванні [1, с. 290-292]. Слід зауважити, що саме співвідношення чоловічого та жіночого начала в культурі значною мірою визначає специфіку форм мислення.

Намір приписувати жінкам невміння, недостатність, нездатність логічно мислити корениться в тому, що саме “чоловіче” центрує наш світ як нормативне. Найбільш поширений гендерний стереотип репрезентує чоловіка як передбачуваного носія норми, який “не повинен” помилятися. А тому, якщо ми знаходимося в звичайній, звичній для нас соціокультурній ситуації, то нам “наказано” бачити як би певний центр, що має бути одночасно й загальнозначущим, й чоловічим.

Відомо, що усіма філософами Заходу і Сходу надійність існування завжди шукалася “по той бік” природного світу: у пануванні ідей або в нірвані. Чоловік ідентифікує себе з далечінню, з трансцендентним. Світ духу обіцяє нові надії, зокрема безсмертя духу, якого матріархат ніколи не обіцяв. Жіночий емоційний досвід, таємнича влада жінки над життям не відповідають ідеалові чоловічої раціональності і примушують чоловічу свідомість поставати проти непередбаченості природи, яку втілює жіноче начало.

Комунікативна філософія цілком виправдано наполягає на відсутності дискурсивного примусу в ідеальній комунікації, тобто кожен має можливість вільно висловлювати свої думки. Але реально обставини розгортаються так, що, як підкреслює Л. Ірігарей, “той, хто керує дискурсом, той керує й визначенням того, що є істина” [2, с. 145]. І, звичайно, домінують у цьому процесі чоловіки. Як тільки суб’єктом дискурсу стає жінка, відбувається так, що передбачувана автономія як необхідна умова взаємної критики втрачає свою силу внаслідок наявних у суспільстві традицій і стереотипів. Історичний парадокс полягає ще і в тому, що саме в той період, коли жінки домоглися політичних прав і реально заявили про себе в політичних структурах суспільства, проблема автономного суб’єкта у філософії виявилася застарілою. Філософи, переважно чоловіки (наприклад, Дерріда, Лакан, Фуко та інші), поставили під сумнів поняття “суб’єкт”.

Але ще більший парадокс полягає в тому, що у філософській творчості цих авторів дослідники спостерігають істотні прояви фе-

мінного типу раціональності. Г.Тульчинський пише: “У стилістиці постмодернізму є щось фемінне. ... Чоловік, з його убогою лінійною логікою, завжди знаходиться як би в одному файлі, і для того, щоб перейти з одного файлу в інший, йому треба спочатку вийти в директорію. Жінка ж завжди перебуває ніби у всіх файлах одночасно” [2, с. 41]. На думку філософа, жінки точніше оцінюють ситуації, людей. Саме з цієї стереометричною цілісністю сприйняття пов’язана жіноча інтуїція і жіноча логіка. Цьому типу свідомості властиві цілісність, перевага інтуїції перед раціональністю, образність думки і дискурсу, що як би тестує опонента, перевага невербальних засобів спілкування над вербальним, багатослівність і словесна експресивність у поєднанні із словесною невимовністю думки і т. д.

Питання полягає зовсім не в тому, що жінки, наприклад, недостатньо активно формулюють свої екологічні вимоги; і не в тому, що про участь жінок у вирішенні екологічних проблем не знають, а в тому, що необхідність цього принципово не помічають через найзагальнішу “чоловічу” культурну настанову. Отже, недостатньо лише формувати мотивацію до заперечення такого стану справ, коли обговорення низку найважливіших для сучасного світу проблем залишається для жінок принципово закритим. Питання в тому, чи існує реальний культурний простір, у якому могли б бути артикульованими й почутими жіночі домагання значущості у обговоренні екологічних проблем. На жаль, ще досить впливовим є дискурс, що здійснюється у контексті, який Ж. Лакан охарактеризував: “Жінка не існує” [3, с. 375]. Не існує не фізично, а як культурний агент. Замість позиції жінки є “маскулінна проекція”, яка не завжди відрізняється відкритою ворожістю до природи й жінконенависництвом (як, наприклад, у О. Вейнінгера). Але навіть доброзичливе ставлення до жінки зовсім не рівне голосу самої жінки. Отже, актуальною є зміна самого типу бачення, контекстуального розуміння ситуації, а в цілому – зміна дискурсу.

Жінки володіють потенціалом, значущим не тільки для них самих, але й для всього суспільства в цілому, хоча цей потенціал є маргіналізованим. Однією з перешкод, яка стоїть на шляху до його реалізації, є наявна раціональність – спосіб мислення, який за своєю суттю є маскулінним. Враховуючи його домінування, слід усвідоми-

ти необхідність прагнути до нових способів трансляції соціального досвіду, до його обговорення в вербальній або письмовій формі. При цьому варто пам'ятати, що ігнорування цілісності людини як єдності чоловічого і жіночого призводить до кризових наслідків. У цьому сенсі причиною сучасного екологічного стану є “холодний” і “розсудливий” стиль патріархального суспільства. На це досить переконливо вказали вже М. Горкхаймер й Т. Адорно в “Діалектиці Просвітництва”. Гіперчоловічий етос примушує чоловіка приховувати свої тривоги та страхи, бо вони не асоціюються зі стереотипом “чоловіка”. А постійне пригнічення значно редукує почуття.

Різний історичний досвід чоловіків і жінок зумовив те, що жінки освоювали причинність у життєвому світі цілісно й інтуїтивно, а чоловіки розвивали логічний, лінійний і розумний спосіб мислення. Орієнтована на трансцендентальний розум, на його протиставлення іманентній природі, культура подарувала людству не тільки розчарування, але й злет творчого натхнення, що здобуло втілення, у тому числі, і в досягненнях матеріальної культури. Перевага чоловічого начала позначилася на всіх основних релігійних, наукових і філософських поглядах. Вона послужила причиною розвитку незалежної людської волі й інтелекту: людини, що самовизначається, із усією її неповторністю, відособленістю й волею. Однак для цього чоловічому началу знадобилося потіснити й підкорити жіноче начало. Це було послідовне заперечення світової душі, цілісності буття, уяви, емоцій, інтуїції, інстинктів тіла, природи, жінки – словом, усього того, що чоловіче начало у своїх проекціях ототожнило з “Іншим”.

Отже, необхідно відродити, відновити жіночність у мисленні, яке оцінює сьогоденний стан і формує політику. Переоцінка жіночих аспектів людської природи проливає несподіване світло на умови людського існування. Воно може звільнити жінку як жінку, а не як сурогат чоловіка, що тільки посилює маскулінізовану технократію. Це допоможе чоловіку подолати нав'язливий неспокій (за яким криється бездомність Фауста й Дон Жуана), відновити його здатність до почуття прихильності. Головним позитивним результатом таких змін може бути, з одного боку, відмова від обмежень можливостей самореалізації як чоловіків, так і жінок, а з іншого – повага до цих меж з метою взаємного підсилення творчих перспектив, серед яких

важливе місце займає вирішення екологічних проблем.

Одна з альтернатив сучасному домінуванню чоловічого начала формується в процесі “генералізації” (узагальнення) соціокультурних цінностей, у якому опозиція “чоловіче – жіноче” позбавляється конотації “краще – гірше”. Досягнення плідної соціальної комунікації усе більшою мірою переноситься з визначеної традицією згоди на досягнення консенсусу. А для цього варто викрити ущербність ігнорування економічно й соціально значимої ролі жінок у суспільстві, відмовитися від погляду на жінок і природу як на психологічні й рекреаційні ресурси для “виснаженого підприємця-чоловіка”.

Гендерний проект звільнення від патріархальної домінанти так і залишився б тільки проектом, якби він протистояв об’єктивній логіці розвитку суспільства в третьому тисячолітті. Проте нині він розвивається в унісон із загальною цивілізаційною логікою: соціум створює все більше умов для звільнення жінки від рутини домашніх обов’язків і створення для неї реальних передумов вільного вибору життєвого стилю.

Таким чином, існує необхідність і можливість переосмислення сучасного типу раціональності. Слід зауважити, що вже античність протиставила софійне та епістемне знання. Перше стосувалося питань про сенс життя, а друге прагнуло з’ясувати, що є саме знання, факт. Двадцять перше століття остаточно проблематизує співвідношення очевидного факту і знання про нього. Ми маємо обмежену кількість фактів й безмежну кількість інтерпретацій. Феміністська критика переосмислює дихотомію “жіноче – чоловіче”, що традиційно асоціюється з дихотомією “природне – суспільне”, “стихийне – розумне”. У ній виділяють три різновиди підходів: егалітарний, що не визнає когнітивних відмінностей статей; сексистський, що пов’язує пізнавальний процес з відмінностями статей; постнекласичний, що припускає когнітивну полісуб’єктивність.

Полісуб’єктивність є логічним продовженням і виразом софійної традиції. Саме вона найкраще втілює гендерну особливість сучасної раціональності, що не обмежує когнітивні здібності ані жінок, ані чоловіків та відкриває представникам обох статей більш широкий простір для свободи інтелектуальної самореалізації.

За формування самостійного й розумного “я” людство заплаати-

ло розривом із первісною стихійною єдністю з природою й протиставленням чоловічого начала жіночому. Надбані при цьому знання мали значення і для чоловіків, і для жінок, тому що забезпечували взаєморозуміння й сприяли виживанню соціуму. Чоловічий характер західного мислення проявився як у чоловіків, так і у жінок, пронизуючи всі сторони думки й, визначаючи найважливіші уявлення про людину й її місце в природному світі. Так було колись. Але й тепер пошук знання, що є інтерсуб'єктивно значимим, спирається на наявний запас знань і досвіду, у якому зафіксована домінанта чоловічого начала. Тільки зараз цей запас дає шанс стверджувати, що може відбутися воз'єднання на новому рівні, у корені відмінному від того, на якому перебувала первісна несвідома єдність.

Список використаної літератури:

1. Габермас Ю. Дії, мовленєві акти, мовленєві інтеракції та життєвий світ / Ю. Габермас // Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. Підручник. – Київ : Лібра, 1999. – С. 287-325.
2. Irigaray L. The Way of Love / L. Irigaray. – London, New York: Continuum, 2002. – 174 с.
3. Лакан Ж. “Я” в теорії Фрейда і в техніці психоаналіза (1954/55). [пер. с фр. П. Черноглазова] / Ж. Лакак. – М. : Издательство “Гнозис”, Издательство “Логос”, 1999. – 520 с.
4. Тульчинский Г. Л. Слово и тело постмодернизма. От феноменологии невменяемости к метафизике свободы / Г. Л. Тульчинский // Вопросы философии. – М., 1999. – № 10. – С. 35-53.